

ARANY JÁNOS ÉLETMŰVÉNEK FOLKLORISZTIKAI VONATKOZÁSAI

Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Folklór Osztálya *Értelmezés, hatás, utóélet: Arany János és a nép költészete* címmel szervezett konferenciát 2018. október 4-én az ARANY200 programsorozat részeként.¹ Az intézet folkloristái további meghívott – elsősorban irodalomtörténész – előadókkal kiegészülve elemezték, értelmezték Arany János költészetének, kritikusai és szerkesztői működésének folklorisztikai vonatkozásait.²

A rendezvény megszervezésére az évfordulón kívül az is alkalmat teremtett, hogy a konferenciával közel egy időben készült el az Arany család kéziratos mesegyűjteményének szinoptikus kiadása az intézet két kutatójának, Gulyás Juditnak és Domokos Mariannak a gondozásában. Az úttörő vállalkozás célja, hogy a meselejegyzéseket a kéziraton végzett szövegjavításokkal együtt az Arany László által összeállított *Eredeti népmesék* című kötetben megjelent szövegváltozatokkal párhuzamosan közölje. Az Arany család mese- és találósgyűjteményének kritikai kiadása azon túl, hogy hozzáférhetővé teszi ezt az értékes anyagot, a 19. századi folklórgyűjtések és -kiadások, az ezeket létrehozó koncepciók és eljárások (újra)értelmezését segítheti. Nem csak a történeti prózafolklór, hanem tágabban a folklórszöveg-kiadások textológiai gyakorlatának, sőt azon belül a recens gyűjtések kiadási alapelveinek újragondolását is ösztönözheti.

Arany János rendkívül gazdag, sokrétű életműve megkerülhetetlen a magyar folklórkutatás számára, jól tükrözi ezt az is, hogy az osztály folkloristái valamennyien megtalálták a saját kutatási területük kapcsolódási pontját az Aranykonferencia témájához, legyen szó nép-, gyerekkönyv- vagy ponyvamesékről, mondákról, találósokról, hiedelmekről, a népköltészeti szövegek közlésének, fordításának 19. századi teóriáiról, a nyelvrokonság kérdéséről, valamely folklór-szüzsé, -motívum Arany János által történő fölhasználásáról, átalakításáról vagy az Arany művek át- és feldolgozásáról az 1950-es évek népművelési irodalmában. A rendezvényen elhangzott előadások tanulmányokká bővültek, ezek gyűjteményét tartja kezében az olvasó.

¹ A rendezvény az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet által az Arany-emlékév szakmai programjait támogató, Korompay H. János által vezetett pályázati projekt finanszírozásával valósult meg, ezúton is szeretném ezért a köszönetemet kifejezni.

² Lásd Mikos Éva (2019) beszámolóját a konferenciáról.

Az etnográfiai kutatás a kezdetektől fogva szem előtt tartotta Arany költészetének folklór érintkezéseit, néprajzi kötődéseit. A magyar néprajztudomány nagy múltú lapjának, az *Ethnographiának* már az első évfolyamában rövid értekezés jelent meg *A fülemile* című elbeszélő költeményt ihlető írott és szóbeli forrásokról. Az írás szerzője azt emelte ki, mely a későbbiekben Arany számos verse kapcsán rendre előkerült, hogy a költő művének tárgyát „széles megfigyelése, nagy olvasottsága és anyaggazdagsága tárházából meríti” (V. S., 1890, 57.). A továbbiakban jó néhány írás született, különösen Arany születésének a százéves évfordulója körüli években egy-egy elbeszélő költeményének tárgy- és motívumtörténetéről, rámutatva a költő folklórtudásának gazdagságára, mely jelentős mértékben gyermek- és ifjúkori emlékeiből táplálkozott, a nagyszalontai színhagyományból eredt, amit aztán olvasmányélményeivel még jócskán tovább bővített (BENEDEK 1911; HELLER, 1915, 1916, 1918; BERZE NAGY 1916a, 1916b; GRAGGER 1916; SZENDREY 1916; ÓVÁRY 1923–1924). Később, az Arany-művek szüzsé- és motívumforrásainak feltárásában SCHEIBER Sándor (1974, 1977²) végzett alapvető kutatásokat.

A folklorisztikai összefoglalások mindig kitüntetett figyelmet szenteltek Arany János Merényi László mesegyűjteményéről írt bírálatának, etalonként tekintve azt a 19. századi népköltési szövegek gyűjtésének és kiadásának gyakorlatában, így az 1872-ben meginduló *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteinél (legutóbb SZEMERKÉNYI, 2011, 147–148.). Arany úgy érvelt, hogy „...elmondásban a gyűjtő követheti az ügyes mesélő szabadságát, költésben nem”(AJÖM XI, 1968, 329.), a „nép szellemében” kell visszaadni a történetet. A lejegyző, a szerkesztő kiigazíthatja tehát a mesét Arany szerint, nem a beavatkozás tényét bírálta Merényinél, hanem annak a mikéntjét. A 19. század végén, a folklorisztika tudományszakká válásának korában ez a felfogás gyökeresen megváltozott, az egy adott alkalommal elhangzó variáns lehetőség szerinti legpontosabb rögzítése lett a gyűjtő feladata. Arany egész pályafutásának meghatározó kérdése volt a népköltészet és az irodalom egymásra hatása, a szóbeliség és az írott költészet viszonya, ezen gondolatai mind az irodalomtudomány, mind a folklorisztika művelői számára rendkívül inspirálóak.

Arany születésének centenáriumáról a Magyar Néprajzi Társaság méltóképpen megemlékezett. Sebestyén Gyula 1917 márciusában, a társaság XXIX. rendes közgyűlésén elnöki megnyitóbeszédét *Arany és a hagyomány* címmel tartotta. Majd április 25-én a társaság Arany-emlékülést rendezett, amelyen Solymossy Sándor *Arany János népiessége*, Bán Aladár *Toldi alakja és neve*, Szegedy Rezső *Ki volt Jankó Szibinyáni* című előadása hangzott el, melyek aztán elemző tanulmányok formájában az *Ethnographiában* is napvilágot láttak.

A bicentenárium jó alkalmat teremtett a magyar szövegfolkloristák számára is, akiknek jelentős része az MTA BTK Néprajztudományi Intézet kutatója, hogy a legújabb Arany-szakirodalom tükrében egy tudományos tanácskozás keretei között, majd egy tanulmánygyűjteményben összegezzék a költő életművével kapcsolatos legújabb felvetéseiket, eredményeiket.

A kötetben olvasható tanulmányok egy része az Arany-művek értelmezési keretét igyekszik szélesíteni elsősorban egyes elbeszélő költemények szüzsé- és motívum forrásainak bemutatásával. Tanulmányában Szilágyi Márton arra mutat rá, hogy a kutatás számára nem csupán az az érdekes, hogy Arany számos esetben fölhasznál, újragondol és átír különböző folklórműfajhoz köthető szüzséket, valamint, hogy a feldolgozás módja is igen változatos, de az is figyelmet érdemel, hogy miért pont azokat a szüzséket válogatta ki Arany, és akár tematikusan, akár műfajilag, akár időbeli szempontból van-e ezeknek a választásoknak valamiféle sűrűsödési pontja. A folklórból merített témáknak, motívumoknak nem csak a forrása, kontextusa, de funkciója is izgalmas kutatási problematika. Mikos Éva dolgozata néhány hiedelemelemnek, -motívumnak ugyancsak nem az eredetére, hanem elsősorban poétikai szerepére kérdez rá, hangsúlyosan két Arany-alkotásban, a *Buda halálában* és *A Jóka ördögében*. Magyar Zoltán a *Szent László* című költemény költészettörténeti és képzőművészeti forráslehetőségeit tekinti át, különös tekintettel a templomi falképekre. Aranynak ugyanebben a versében megjelenő „csángó” népnév lehetséges forrásait, előképeit tárja fel Iancu Laura tanulmánya, keresve a választ arra, hogy Arany „csángó” fogalma kiket is foglal magába. Czövek Judit a bökvers sajátos műfajának az Arany-életműben betöltött szerepét járja körül, e művek születésének lélektani motivációit is vizsgálva, azt, hogy miképpen tükröződik ezekben a szerző lelkiállapotának és élethelyzetének változása.

Az újabb Arany-kutatás, nem előzmények nélkül hangsúlyozza azt, hogy milyen nagy szerepet töltött be a költő pályáján a közköltészet és a populáris irodalom bizonyos elemeinek a felhasználása. Landgraf Ildikó a Hatvani-mondakör és Arany elbeszélő költeménye közötti kapcsolatokat vizsgálja, számba véve a témakör különböző irodalmi, közköltészeti és populáris megjelenéseit, a debreceni kollégium diákkolklórjától kezdve a 19. századi képes családi lapokon át, valamint a kalendáriumokban és a ponyván megjelenő feldolgozásokig, illetve Jókai Mór e tárgyú munkáiig. Chikány Judit azt elemzi, hogy *Az ünnepontók* című ballada, valamint *A hegedű* című epikus költemény milyen ponyvai feldolgozásokkal hozható szorosabb és lazább kapcsolatba, majd a *Gróf Tököly Imre... élete és halála* ponyva Arany-művekkel való kapcsolódásait jellemzi.

Csörsz Rumen István Arany *Dalgyűjteményének* textológiai feldolgozása nyomán már számos példát sorakoztatott fel akár tematikus, akár ritmikai, akár dallamemlékből származó közköltészeti hatásokra. A szerző ebben a kötetben olvasható írásában Arany János tanulmányainak közköltési és népdalidézeteit elemzi a *Dalgyűjtemény* (1874) tükrében. A dolgozat egy újabb műhelytanulmány a kottás gyűjtemény készülő új kritikai kiadásához. Küllös Imola bemutatja a *Dalgyűjtemény* néhány figyelemre méltó, folklór eredetű, valamint a populáris kultúrából származó adatát, és elemzi Fábián Pista „nótáit”, összehasonlítva a költő sajtóközleményét a szájhagyományban még a 20. század elején is élő változatokkal.

Több tanulmány Arany János és fia, László népköltészethez való viszonyát tárgyalja teoretikus műveiken, valamint az Arany család mese- és találósgyűjteményén keresztül. Gulyás Judit elsősorban Arany László meseelméletét elemzi, de ennek értelmezéséhez nem lehet figyelmen kívül hagyni édesapja ez irányú munkásságát, annak hatását. A tanulmány feltárja, hogy Arany János és Arany László milyen jelentéssel és jelentőséggel ruházta fel a népmese műfaját, milyen elképzeléseik voltak a szóbeliségben élő mesék írásban, nyomtatásban való megjelenéséről, hogyan alakították a népmeséről és tágabb értelemben a népköltészetről szóló korabeli diskurzust. Vargha Katalin az Arany család mese- és találósgyűjteményében található találósok mikrofilológiai elemzését nyújtja, bemutatva azt is, hogy Arany László milyen szerkesztői beavatkozásokat végzett rajtuk kötetbe összeállítása során. Az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiben fennmaradt szövegeket összeveti az 1854 és 1865 között megjelent találósközlések anyagával.

Arany népköltészethez és nyelvrokonsághoz való viszonyát vizsgálja Tamás Ildikó az Arany János által szerkesztett irodalmi folyóiratokban, cáfolja azt a tévhitet, hogy a költő a finnugor nyelvrokonság ellenzője, a hun–magyar folytonosság híve lett volna. Másrészt a fordításelméleti viták tükrében mutatja be a más népek népköltészetének és irodalmának közreadási koncepcióját, valamint a folklórkivadványok szerkesztési elveit Arany korában.

A tanulmányok egy része Arany János és Arany László bizonyos műveinek utóéletét elemzi. Domokos Mariann dolgozatának elsődleges célja végigkövetni Arany László *Eredeti népmesék* című anyagának korai popularizálódását, ugyanis az Arany László neve alatt 1862-ben megjelent kötet a 19. századi magyar folklórgyűjtemények közül az egyik legnagyobb hatású kiadványnak bizonyult. A szerző másrészt azt a folyamatot mutatja be, ahogy a *népmese* műfaja a 19. században a gyermek- és ifjúsági irodalomban helyet kapott, illetve ahogy a korabeli oktatáspolitikusok, pedagógusok és pedagógiai szakírók a műfaj nemzeti művelődésben betöltött szerepét értékelték és formálták. Arany

János utóéletének sajátos szakaszát jelentik az 1950-es évek, amikor a kommunista rendszer igyekezett kisajátítani, a maga elvei szerint újraértelmezni a magyar irodalom neves személyiségeit és a „haladó hagyományok” képviselőiként bemutatni őket. Eitler Ágnes Arany János életének és műveinek megjelenítését és értelmezését vizsgálja a 1950-es évek népművelési kiadványainak szövegeiben és képein.

Reménykedem benne, hogy az *Értelmezés, hatás, utóélet: Arany János és a nép költészete* című konferencia kedvező fogadtatása után, az Arany János-életmű folklorisztikai vonatkozásait sokszínűen tárgyaló tanulmánygyűjteményt is érdeklődéssel fogadja majd az olvasóközönség, és az itt olvasható kutatási eredmények túllépnek a saját tudományszak határain és szélesebb körben válnak ismertté.

IRODALOM

AJÖM

1968 *Arany János Összes Művei XI. Prózai Művek 2.* Szerkeszti KERESZTURY DEZSŐ, sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÁN Aladár

1917 A Toldi-monda alaprétege. *Ethnographia*, XXVIII, 21–35.

BENEDEK Róza

1911 Bolond Istók. *Ethnographia*, XXII, 72–80, 142–148.

BERZE NAGY János

1916a Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez. *Ethnographia*, XXVII, 132–134.

1916b Adalék Arany „Bajusz”-ának tárgytörténetéhez. *Ethnographia*, XXVII, 137–138.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit (szerk.)

2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese-és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – MTA Könyvtár és Információs Központ – Universitas Kiadó.

GRAGGER Róbert

1916 Arany „A hegedű” cz. költeményének tárgytörténetéhez. *Ethnographia*, XXVII, 130–132.

HELLER Bernát

- 1915 Arany János „A hegedű” című víg legendájának tárgyához. *Ethnographia*, XXVI, 329–330.
- 1916 Arany János „A hegedű” című víg legendájának valószínű forrása. *Ethnographia*, XXVII, 296–302.
- 1918 Még egy szalontai változat Arany János víg legendájának, „A hegedű”-nek tárgyához. *Ethnographia*, XXIX, 295.

MIKOS Éva

- 2019 Beszámoló az *Értelmezés, hatás, utóélet: Arany János és a nép költészete* című konferenciáról. *Néprajzi Hírek*, XLVIII, 1, [megjelenés alatt].

ÓVÁRY Zoltán

- 1923–1924 „Rózsa és Ibolya” Arany János verses népmeséje. *Ethnographia*, XXXIV–XXXV, 23–30.

SCHEIBER Sándor

- 1974 *Folklor és tárgytörténet I–II*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képvisellete. 1977 2. bővített kiadás, III. kötet: 1984.

SEBESTYÉN Gyula

- 1917 Arany János és a hagyomány. *Ethnographia*, XXVIII, 1–6, 184–196.

SOLYMOSSY Sándor

- 1917 Arany János népiessége. *Ethnographia*, XXVIII, 7–21.

SZEGEDY Rezső

- 1917 Ki volt Jankó Szibinyáni? *Ethnographia*, XXVIII, 35–42.

SZEMERKÉNYI Ágnes

- 2011 A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. I.1. 142–158. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZENDREY Zsigmond

- 1916 Adalék Arany János „Bajusz” és „A hegedű” cz. költeményeinek tárgytörténetéhez. *Ethnographia*, XXVII, 295–296.

V. S.

- 1890 Arany János Fülemiljének eredete. *Ethnographia*, I, 57–58.